

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Н. Верт

ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА 1990 — 1991.

М.: Прогресс, 1992. — 490 с.

Книга М. Верта, співробітника Національного центру наукових досліджень у Празі, цікава для наших істориків не стільки своїм фактажем (хоча тут є чимало змістовних новацій), скільки сучасною методологічною основою. Про це головним чином і піде мова в рецензії.

Найбільш суттєвою особливістю книги, з нашої точки зору, є цивілізаційний підхід до історичного процесу. Це загальноприйнята у світовому суспільствознавстві парадигма, яка одержала нарешті визнання у пострадянській науці (див.: А. Яковлева. Социальные альтернативы века. — Свободная мысль, 1993. — № 17 — 18 та інші). Верт розглядає історичні події, що відбулися в Росії та СРСР, в загальному контексті світової історії. Плодотворність подібного підходу очевидна. Завдяки йому автор зробив ряд цікавих висновків. Зокрема, він стверджує, що всупереч тезису радянської історіографії, Росія напередодні 1917 р., незважаючи на успіхи в індустріалізації, не досягла середнього рівня розвитку капіталізму (с. 56).

По суті, переглянуто «тріумфальні» підсумки сталінської індустріалізації. У книзі констатується, що після другої світової війни Захід значно випереджав Радянський Союз у технологічному відношенні (с. 314). Отже, дещо завищеним виглядає твердження О. Субтельного про те, що до початку війни Україна «перетворилася на одну з найпередовіших промислових країн в Європі» (Субтельный О. Україна, історія. К., 1991, с. 354).

Залишається пожалкувати, що в літературі досі не вироблено чітких критеріїв індустріалізації як історичного етапу тієї чи іншої країни. Йдеться не тільки про кількісні економічні показники, як це було раніше, а й про соціально-культурні.

Друга особливість книги, що рецензується, в тому, що це праця із соціальної, а не політичної історії. М. Верт глибоко аналізує суспільну, соціальну свідомість радянського суспільства другої половини ХХ ст., що дає підставу для серйозних висновків. Він повторює висунуту на Заході гіпотезу про те, що в 70 — 80-і рр. у Радянському Союзі склалося громадянське суспільство — один з головних ферментів політичної еволюції СРСР, яка увійшла в історію під назвою «перебудова» (с. 412 — 413). Тут нам треба спинитися, щоб зробити невеликий огляд світової історико-філософської думки.

Радянська історична наука була переважно політичною історією. Класичним її зразком став «Короткий курс історії ВКП(б)», модернізований еквівалент якого у повоєнні роки втілювався в «Історії КПРС» під ред. Б. Пономарьова. Історичну науку цікавила лише політична та економічна детермінованість процесу подій та його стереотипна ідеологічна інтерпретація. За її бортом залишалася дійсна свідомість суспільства, широкі маси, яким в ідеологічному арсеналі марксизму належала вирішальна роль.

Фундаментальною передумовою такої ситуації була абсолютна монополія єдиної ідеології, яка відкидала інший погляд на світ. Через це радянська Клію опинилася в ізоляції від новітніх напрямів світової історико-філософської думки, особливо від позитивізму, засновником якого був Огюст Конт. Конт гостро критикував марксизм і вже за це зазнав остракізму. Головна заслуга французького вченого полягала в тому, що він почав аналізувати феномен людської свідомості, а разом з цим людське

суспільство, і відкрив нову главу в історичному мисленні — соціальну історію, соціологію. Без Конта була б неможливою французька школа «Анналів», інші напрями сучасної історичної думки. Ідеї Конта підхопили Спенсер, Бокль, Дюртейм і особливо М. Вебер, який став фундатором неопозитивізму. На відміну від Маркса, який аналізував капіталізм в економічному контексті, Вебер — і насамперед у «Протестанській етиці» — досліджував це явище у світлі особливостей людської свідомості. Неопозитивізм разом з екзистенціалізмом створили дві головні гілки філософії ХХ ст., яка вивчає людину і людське суспільство на макро- і мікро- рівні. Пріоритет свідомості як синтезу історичного досвіду та імперативу історичної дії — це одна з генеральних ідей світової історичної думки. «Свідомість є причиною, а не наслідком і може розвиватися автономно від матеріального світу, — стверджує провідний американський політолог Р. Фукіяма, — через те реальний підтекст, що знаходиться в основі нагромадження поточних подій, являє собою історію ідеології» (Фукіяма Р. Конец історії? — США. — 1990. — № 5. — С. 42). Такий шлях історичної думки за останні півтора сторіччя. Соціальна історія вийшла в авангард світової історичної науки. Отже, подолати відставання, що тут склалося, — актуальне завдання українських істориків.

У книзі М. Верта при висвітленні радянського періоду достатньо широко використано документальні матеріали КПРС. І це цілком слушно. Сталінська і постсталінська імперія, як відомо, була партією-державою, тому для того, щоб проаналізувати її історію, потрібна «рентгеноскопія» партійних документів. Здається, що в наших наукових розробках через своєрідний синдром тотального заперечення КПРС ми недостатньо приділяємо уваги цьому важливому джерелу.

І останнє. Ця капітальна (понад 30 друкованих аркушів) і добре виконана монографія належить одному досліднику. Це суперечить нашій старій практиці — з ідеологічних міркувань надавати перевагу колективним працям. Рецензована книга — зайвий доказ надзвичайної важливості міждержавного культурного обміну, який здатний збагатити вітчизняну науку.

В. Л. ХАРИТОНОВ (Харків)

О. Оглоблин

СТУДІЇ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.
СТАТТІ І ДЖЕРЕЛЬНІ МАТЕРІАЛИ.

За ред. Л. Виняра: — Нью-Йорк; Київ; Торонто: УІТ;
Історична секція УВАН у США, 1995. — XLVII, 419 с.

В українській історичній науці постать Олександра Петровича Оглоблина (1899 — 1992 рр.) займає виняткове місце. Його наукова спадщина складається з понад 1 тис. праць (як друкованих, так і неопублікованих), зокрема з української історіографії, економічної історії XVI — XIX ст., соціально-політичної історії України-Гетьманщини, історії української церкви і культури. Його перу належить ряд історико-генеалогічних та історико-біографічних досліджень, джерелознавчих розвідок й статей із спеціальних історичних дисциплін, що охоплюють майже всі періоди національної історії. Безсумнівно, що навіть звичайний перелік цих формальних ознак (кількість праць, проблемно-тематичний спектр, хронологічні межі) творчої спадщини проф. О. Оглоблина дає підстави для її пильного вивчення та опрацювання. Проте на особливу увагу заслуговують кілька груп проблем